

Vereniging voor Terpenonderzoek 1916-2016

VAN WIERDEN EN TERPEN

Nieuwsbrief nummer 21 (oktober 2016)

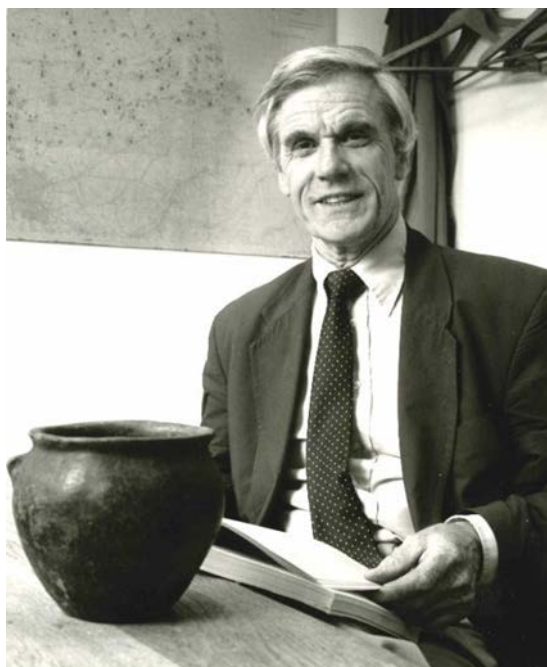

foto E. Taayke, 1993

Jaap Boersma 1936 – 2015: archeoloog van wierden en kerken

Op 6 september 2015 is archeoloog Drs. J.W. Boersma in Groningen overleden. Geboren in 1936 in Dokkum heeft hij vrijwel zijn hele loopbaan gewerkt in de Groninger archeologie in een dubbelbaan, voor de helft bij het Groninger Museum en voor de helft bij het voormalig Biologisch-Archeologisch Instituut (nu het Groninger Instituut voor Archeologie, GIA). Dat betekende vanzelfsprekend een voortdurende betrokkenheid bij het terpenonderzoek. Het resulteerde in 1970 in het door hem samengestelde en veel gebruikte boekje *Terpen, mens en milieu*. Jaap Boersma was provinciaal-archeoloog voor Groningen en conservator archeologie van het Groninger Museum.

Opgravingen

Tallose opgravingen en voorwerpen zijn onder zijn verantwoordelijkheid gepubliceerd. Jaap Boersma was via een kandidaats geschiedenis in de archeologie beland en zijn eigen belangstelling ging vooral uit naar de archeologie van kerken. Zo publiceerde hij onder meer over de kloosters Aduard en Claarkamp, kerken in Stederwolde, Hoog Watum, Klein Maarslag, Groot Wetsinge, Sauwerd, Vries (Dr.) en de Groninger St.

Walburgkerk. Van die laatste kerk wist hij de bouwheer te achterhalen. Dat was bisschop Burchard, die in de periode 1100 – 1112 bisschop van Utrecht was.

Meerdere jaren achtereen had Boersma de leiding over de grote opgraving van de wierde Heveskesklooster (1982-1988). Hij werkte ook in Eenumerhoogte (1972; 1989) en Uitwierde (1974). Erg belangrijk voor het hele wierdenonderzoek was zijn eerste grote opgraving (1970-1973) van de nederzetting Middelstum-Boerdamsterweg, waar de bewoning rond 500 v. Chr. begon. Hier werd ons een blik gegund op het begin van de bewoning van de onbedijkte kwelder. Heveskesklooster haalde de nationale pers omdat hier voor het eerst onder klei en veen een hunebed tevoorschijn kwam, het staat bekend als G5. Een nabijgelegen steenkist is naderhand G6 gedoopt. Het is spijtig dat hij de opgravingen Middelstum en Heveskesklooster niet volledig heeft kunnen uitwerken. De veelheid van zijn werkzaamheden en de grote omvang van deze opgravingen waren daar debet aan. Hij was niet iemand om met een team van collega's zoiets samen te klaren. Iets wat overigens in Wijnaldum, waar de kansen op gezamenlijke uitwerking veel beter waren, tot nu toe ook jammerlijk is mislukt.

Boersma schreef meerdere nuttige overzichten van de archeologie van delen van de provincie Groningen (Ter Apel, stad Groningen) en in 1976 zelfs van de hele provincie.

Bijzondere aanwinsten

Het tijdens de opgraving Middelstum-Boerdamsterweg gevonden mysterieuze aardewerken gezichts masker is een van topvondsten van de Nederlandse archeologie. Boersma wist ook de buitengewone bergkristallen ring van Romeinse makelij, die al in 1883 was gevonden in de wierde van Westerwijtwerd, voor het museum in eigendom te verwerven. Een andere buitengewone aanwinst vormde in 1971 de goudschat van Feerwerd. Daar werden twee potjes gevuld met 644 gouden munten gevonden, die rond 1530 na Chr. waren begraven. Door zijn snelle actie kon bijna de hele schat worden verworven. De moeilijkheid zat hem natuurlijk in het snel beschikbaar krijgen van een grote som geld, wat hem lukte. Het is een van de grootste bijeengebleven goudschatten van ons land. Alle drie aanwinsten worden op dit moment in het Groninger Museum tentoongesteld in de tijdlijn van de presentatie 'De Collectie, 33 hoogtepunten van het Groninger verleden'.

Consciëntieus man

Boersma was een zeer consciëntieus vorser en schrijver die niet gauw tevreden was. Hij had een groot taalgevoel. Dat heeft het publiceren voor hem wel bemoeilijkt. Maar daardoor zijn zijn publicaties doorgaans wel grondig, zeer informatief en goed geschreven. Daarnaast was hij meermalen redacteur van boeken. Als redacteur van de *Groninger Volksalmanak* was hij van 1968-1990 redacteur van de rubriek Groninger Oudheden. Naast veel vakpublicaties verscheen er ook elk jaar van zijn hand het verslag van de conservator archeologie van het Groninger Museum. Die verslagen werden gepubliceerd in het jaarverslag van het museum; zij geven goed weer bij welke variatie aan werkzaamheden, waarnemingen, aanwinsten en soms ook exposities hij betrokken was.

Boersma was ook jarenlang bestuurslid van de Stichting Oude Groninger Kerken (1969-1990) en van de Vereniging Stad en Lande (1969 -1985, voorzitter 1974-1985). Later was hij bestuurslid en soms ook redacteur van Stichting Groninger Historische Publicaties (1996-2006). Hij werd in het museum jarenlang trouw terzijde gestaan door de heer H.J. Wagter en de laatste jaren door Willem Nieland. Een bijzondere expositie vormde de vondsten van het grafveld Krefeld Gellep (1974). Veel werk zat er in de grote historische tentoonstelling *Groningen 1040* (1990). Deze expositie en het bijhorende boek vormen een mijlpaal in de archeologie van onze stad. Jaap Boersma was tot zijn dood lid van onze vereniging.

Voor het Zeeaquarium in Delfzijl regelde hij een uitvoerige presentatie over Heveskesklooster, die nog tot en met deze zomer te bezichtigen is. In zijn algemeenheid was Boersma niet een man van tijdelijke exposities, maar meer iemand voor een degelijke vaste presentatie met veel informatie. Die had hij in 1978 met succes geconcipieerd en uitgevoerd. Hij wist daarvoor van het BAI het dubbele paardengraf plus hond uit Ezinge- De Bouwerd los te krijgen, dat daar lange tijd in de gang had gestaan. Tegenwoordig is dit graf te zien in Museum Wierdenland in Ezinge. In het Groninger Museum bleek het graf een goudmijn te zijn: bezoekers wisten munten door de spleet tussen de omkisting en het graf te wurmen. Zoals bij de Trevifontein in Rome verwachtten de bezoekers kennelijk een positieve uitwerking van hun donaties. Veel waardering was er voor een hoogtelijnen- maquette van de provincie Groningen. Nu werkt iedereen met de Actuele Hoogtekaart Nederland, maar toen was de maquette een grote sprong voorwaarts. Met een lichtknopje konden de wierden zichtbaar gemaakt worden. Er was ook een lichtbak met reconstructies van de opeenvolgende stadsmuren en wallen van Groningen. In 1993 bleek de moderne opzet uit 1978 niet de formule te zijn voor het nieuwe Groninger Museum.

Het groeiende aantal taken dat een provinciaal-archeoloog ten deel viel, de veranderingen in de museumwereld, zeker met een dynamische directeur als Frans Haks en ook de veranderingen in de universitaire wereld waren voor Jaap Boersma niet altijd gemakkelijk. Hij voelde zich minder plezierig in een werkomgeving waar de verantwoordelijkheden onduidelijk waren. Bij zijn vertrek van het Groninger Museum liet hij de hierbij afgebeelde foto achter, die paste in de rij van de portretten van zijn voorgangers. Hij liet een goed geordende collectie en dito archief achter en had buiten weten van Frans Haks om een grote rol gespeeld in de benoeming van zijn opvolger.

Waardering

Terugkijkend op zijn leven moet worden vastgesteld dat hij een productief archeoloog is geweest. Tot zijn verdienste mag ook gerekend worden dat hij verschillende proefschriften mogelijk maakte door ruimhartig collectie en documentatie van het Groninger Museum ter beschikking te stellen. De dissertaties van Marijke Miedema (1983), Henny Groenendijk (1993), Ernst Taayke (1996) en ondergetekende (1993) waren niet of maar deels mogelijk geweest zonder zijn steun. Het gastenboek van de afdeling archeologie van het Groninger Museum staat vol met namen van vele binnen- en buitenlandse geleerden die hij ter wille is geweest. Vorschers van het Groninger verleden zullen nog lang profijt hebben van het werk deze consciëntieuze wetenschapper. De Vereniging voor Terpenonderzoek gedenkt hem met grote waardering.

Egge Knol, Groninger Museum

Archeologisch onderzoek in Midlum-Zuid

In april en mei 2016 werd onderzoek uitgevoerd bij Midlum-Zuid. Hoewel de opgraving nog uitgewerkt moet worden, is de voorlopige conclusie dat het om archeologische resten vanaf de 8e t/m 12e eeuw gaat. Naast veel nederzettingsafval is ook menselijk bot gevonden. Nadere analyse van het bot zal mogelijk informatie opleveren over de rol van migratie in het vroegmiddeleeuwse Friesland.

De opgraving die vanaf 18 april ten zuidoosten van Midlum werd uitgevoerd, was nodig vanwege de aanleg van de nieuwe N31 bij Harlingen. Het tracé van de nieuwe weg raakt de flank van een middeleeuwse terp en zou de archeologische resten vernietigen. Daarom heeft Ballast Nedam voorafgaand aan de werkzaamheden voor de aanleg van de nieuwe N31 archeologisch onderzoek laten uitvoeren. De opgraving, uitgevoerd door RAAP, was een vervolg op een eerder booronderzoek en proefsleuvenonderzoek.

Bronzen pseudomuntfibula, 9e-11e eeuw. (foto RAAP/N31harlingen.nl)

Fluitje gemaakt van een schapenbot. (foto RAAP/N31harlingen.nl)

De opgraving leverde een grote hoeveelheid vondsten en sporen op. Er zijn sloten, paalkuilen en kuilen gevonden die verband houden met de bewoning op de terp. Op basis van een voorlopige datering van het aardewerk en de metaalvondsten dateren de sporen uit de vroege middeleeuwen (vanaf de 8e eeuw) tot met de 12e eeuw. Tot de vondsten behoren vooral veel aardewerkscherven, met name van middeleeuwse kookpotten, maar er zijn ook enkele scherven uit de IJzertijd/Romeinse tijd gevonden. Ook zijn er veel dierenbotten gevonden afkomstig van slachtafval.

Een fraaie vondst was een fluitje gemaakt uit een schapenbot. Bijzondere metaalvondsten zijn enkele middeleeuwse munten en 15 mantelspelden (fibula's) van brons, waarvan twee waren ingelegd met een rode glaspasta.

Bijzonder was de vondst van zeven skeletten uit de vroege middeleeuwen. Bij de skeletten zijn grafgiften gevonden, waaronder gekleurde glazen kralen, een dierentand en een spinklos. Mogelijk horen de skeletresten bij een klein grafveld waar leden van een familie begraven zijn. Het is de bedoeling dat monsters van de schedels worden genomen voor strontium- en zuurstofisotopenonderzoek. Dit isotopenonderzoek levert

gegevens op over de herkomst van de aangetroffen personen. Ondanks het geringe aantal menselijke skeletresten kan het isotopenonderzoek beter inzicht geven in de ontwikkeling van lokale gemeenschappen in de vroege middeleeuwen.

De vroege middeleeuwen was een periode van migratie waarbij volken van buitenaf kwamen. Het onderzoek van de skeletresten uit Midlum kan duidelijk maken of de overledenen van elders kwamen of tot een lokale groep horen, en of er sprake is van onderlinge verwantschap. Door een eerder uitgevoerd isotopenonderzoek voor een vroegmiddeleeuwse grafveld in Oosterbeintum zijn de resultaten van het onderzoek in Midlum-Zuid bovendien ook in een bredere context te plaatsen. Het kan meer licht werpen op de rol van migratie in het vroegmiddeleeuwse Frisia.

Caroline Hom, RAAP

Een keur aan details

De borgenkaart van Theodorus Beckeringh

De Groninger borgenkaart van Beckeringh uit 1781 is een veel gebruikte bron van topografische kennis over de achttiende eeuw. Inmiddels is duidelijk dat er een groot aantal voorstudies van deze kaart bewaard is gebleven. Detailkaartjes waarop nog meer te zien is dan op de grote kaart zelf. Zo blijkt Beckeringh ook talloze wierden in kaart gebracht te hebben. Prof. Reinders heeft nu, in samenwerking met anderen, dit materiaal via een atlas met toelichtingen ontsloten. Daarnaast wordt al het originele materiaal tot met 23 oktober tentoongesteld door het Groninger Museum. Voor de studie van het Groninger landschap in het verleden is dit een mijlpaal. Alle reden om de leden van de Terpenvereniging op de hoogte te brengen van de kaart van Beckeringh.

Beckeringh en zijn kaart

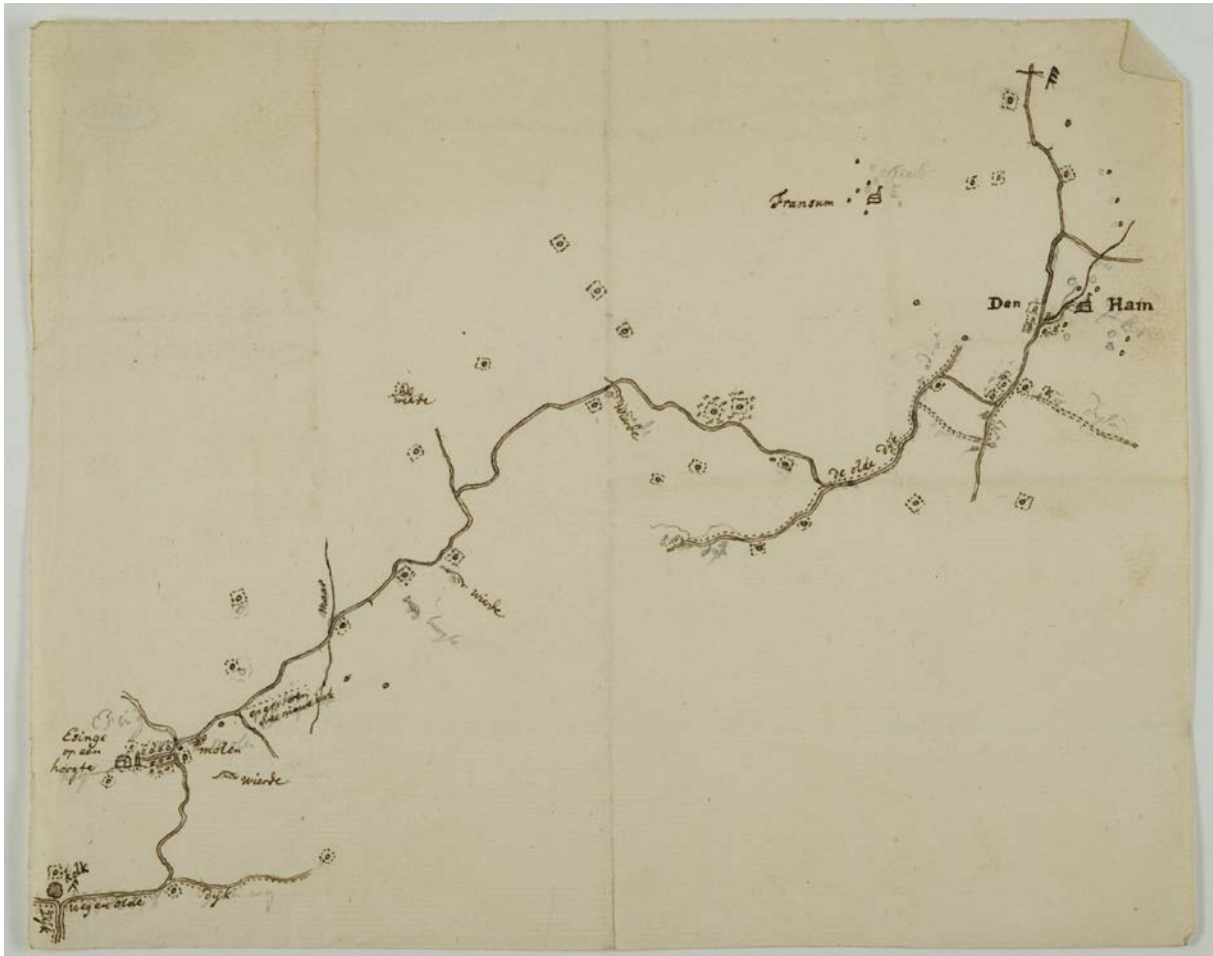
De jurist Theodorus Beckeringh (1712-1790) kwam uit een familie van juristen, predikanten en artsen. Hij was assessor van het kriegsgericht in Groningen en werkzaam als advocaat. In 1781 publiceerde hij zijn nieuwe kaart van de provincie Groningen. De kaart had een sierrand met afbeeldingen van 24 Groninger borgen. "Iets tot aanprijzing van dezer kaart te zeggen is overtoellig, daar dezelve tot op dezen oogenblik algemeen voor de schoonste en nauwkeurigste der provincie Groningen gehouden wordt", zo werd na een halve eeuw over de kaart geschreven. Twee eeuwen later is die mening nog niet bijgesteld en de kaart wordt nog altijd veel gebruikt. Onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat het kaartbeeld beduidend ouder is dan het jaar 1781. Beckeringh geeft het Groningen weer van de jaren vijftig en zestig van de achttiende eeuw. De kaart was al in 1767 gereed. Hij schonk een handgetekend exemplaar van ruim een meter bij een meter aan stadhouder Prins Willem V. Dit exemplaar werd in 1795 door de Franse troepen meegenomen naar Parijs en wordt nog altijd bewaard door het Franse ministerie van Defensie. Voor het eerst sinds bijna 250 jaar is deze bijzondere kaart terug in Groningen.

J.A. Wassenbergh, Portret van Theodorus Beckeringh 1735. Particuliere collectie (foto John Stoel)

Details

Beckeringh werkte niet met driehoeksmeting, waardoor zijn kaart meetkundig niet helemaal correct is. Daar staat tegenover dat hij een keur aan details vastlegde die we zonder zijn werk niet zouden kennen. Visueel is zijn kaart buitengewoon aantrekkelijk. Zijn kladmateriaal geeft een goed beeld van zijn manier van werken. Beckeringh was een vaardig en nauwkeurig tekenaar. Zijn schetsen laten veel meer details zien dan de kaart. Het zijn tekeningen van stukken van de vele Groninger diepen en dijken waarbij nauwkeurig is aangetekend wat er ter plaatse te zien is aan dorpen, grote boerderijen en bijzonderheden. Oude kloosters, soms wierden, en zeker de borgen en buitenhuizen zijn allemaal keurig aangeduid.

Schetskaart: Den Ham - Ezinge

Borgen

De sierrand met borgen op de kaart van Beckeringh laat lang niet alle borgen zien. Beckeringh vermeldde twee huizen die niet in de Ommelanden stonden: de Emdaborg in Haren en de Vrendenburg in Hoogezand. Deze huizen waren van de invloedrijke familie Trip. Meerdere huizen in de Ommelanden hadden geen adellijke eigenaren meer. De eerbiedwaardige Onstaborg was bijvoorbeeld in eigendom van Arij de Graaff, die aan de Goudkust in Afrika zijn fortuin had vergaard. De borg Lellens was ook in handen van deze stadje. Sommige adellijke bestuurders van de provincie zagen in de afbeelding van deze niet adellijke huizen een bezwaar om subsidie te verlenen voor het uitgeven van de kaart. Die kwam er gelukkig uiteindelijk toch.

Van de borgen zijn potloodschetsen, uitgewerkte inkttekeningen en de definitieve ontwerpen bewaard. Beckeringh maakte ook afbeeldingen van gebouwen die niet op zijn kaart terecht zijn gekomen, zoals van het Noord-Drentse TerHeyl, het waterschapshuis in Onderdendam en de borg te Wedde. In 1775 maakte hij vier tekeningen van het oude raad- en wijnhuis van de stad Groningen dat kort daarop gesloopt zou worden. De historische waarde van zijn tekeningen valt niet te overschatten. Met dank aan de BankGiro Loterij kon het Groninger Museum de tekeningen met de voorstudies van de borgen in 2014 verwerven.

Juridisch gesteggel

Ander cartografisch werk van Beckeringh kwam van pas bij juridische problemen. Hiervoor maakte hij overzichtstekeningen van delen van de provincie. Deze kaarten kwamen op uiteenlopende wijze in de Groninger Archieven terecht. Zo is er een kaart van het waddengebied waarop duidelijk te zien is dat de zandbanken te westen van Rottumeroog allemaal vastzaten aan de Groninger kust. De kaart diende om de Staten van Friesland uit te leggen dat de Simonszand tot de provincie Groningen behoorde en niet vastzat aan Schiermonnikoog, en zo aan Friesland. Het is haast overbodig om te vermelden dat in Friesland een kaart uit deze tijd bestaat die het tegenovergestelde laat zien.

Na de dood van zijn zoon werden de koperplaten en de overgebleven kaarten in 1828 publiek verkocht. Koper was de drukker Oomkens die in 1834 nog een nieuwe druk van de kaart verzorgde. In de twintigste eeuw verschenen er meerder reproducties en nu is er een atlas waarin alle proef- en kladkaarten bijeen gebracht zijn, samen met de voorstudies van de borgen. Ieder kan het spoor van Beckeringh door het Groningen van de achttiende eeuw op de voet volgen.

De tentoonstelling Theodorus Beckeringh en zijn borgenkaart, van 25 juni tot en met 23 oktober 2016 te zien, is mogelijk door samenwerking van het Groninger Museum, de Universiteitsbibliotheek Groningen en de Groninger Archieven, alsmede enkele bruikleengevers waaronder het ministerie van Defensie, Service historique de la Défense, Frankrijk.

De Atlas van Beckeringh is uitgegeven door de Stichting Groninger Historische Publicaties in samenwerking met WBOOKS. Het boek telt 368 pagina's met reproducties van alle kladkaartjes en voorstudies van de borgen. Het boek is verkrijgbaar in de museumwinkel van het Groninger Museum, de boekwinkel en rechtstreeks bij uitgeverij WBOOKS via www.wbooks.com.

Egge Knol, Groninger Museum

'Help pake en beppe de terp op' 20 februari - 6 maart 2016

De voorjaartentoonstelling in het Natuurmuseum Fryslân

Het Natuurmuseum Fryslân in Leeuwarden organiseert elk jaar in de voorjaarsvakantie een tentoonstelling voor basisschoolleerlingen en hun (groot)ouders. De tentoonstelling heeft steeds een ander thema en wordt gekenmerkt door veel doe- en leerdingen voor kinderen. Dit jaar werd de Vereniging voor Terpenonderzoek uitgenodigd te participeren in de pake- en beppe-tentoonstelling van 2016 met als onderwerp het leven op de terpen in het onbedijkte kweldergebied.

De vereniging nam het aanbod dankbaar aan, omdat het hierin een mogelijkheid zag de kennis over het leven op de terpen vóór de bedijkingen onder een breder en vooral jonger publiek te verspreiden. Het was meteen de feestelijke start van de viering van het 100-jarig bestaan. Subsidies voor de tentoonstelling en voor educatie over het terpenonderzoek in het algemeen werden beschikbaar gesteld door: het Prins Bernhardfonds afdeling Fryslân, P.W. Janssen's Friesche Stichting, St. Anthony Gasthuis Fonds, Stichting Woudsend 1815 en de Suzanne Hovingastichting. De vereniging is deze fondsen zeer erkentelijk voor de verleende subsidies.

De tentoonstelling

Het Natuurmuseum richtte de tentoonstelling in, waarvoor de terpenvereniging inhoudelijke informatie verschafte: hoe zagen de huizen eruit, welk aardewerk gebruikten de mensen, welke dieren en gewassen had men etc. Dankzij een bruikleen van het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis konden ook echte voorwerpen worden getoond, zoals aardewerken potten, textiel, weefgewichten en benen werktuigen zoals benen schaatsen. Het Fries Museum leende een Romeins bronzen Mercuriusbeeldje uit en ADC Archeoprojecten (Amersfoort) leverde foto's van de opgraving Oldehoofsterkerkhof in Leeuwarden, die groot afgedrukt werden getoond.

De vitrines met voorwerpen uit het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis en links het Mercuriusbeeldje van het Fries Museum.

De tentoonstelling vond plaats in de overdekte binnenplaats van het museum, het zogenaamde atrium. De bezoekers kwamen binnen via een tijdmachine, waarin zij 250 pakes en beppes terug gingen in de tijd. Het eerste dat zij daarna zagen was een grote geschilderde wand met een reconstructie van een kwelderlandschap met daarin een aantal hoge terpen. Het ongerepte kwelderlandschap op de schildering komt niet geheel overeen met hoe we nu denken dat het bewoonde kwelderlandschap eruit zag, namelijk met veel sloten, akkers en een sterk begraasde kwelder), maar het was wel een mooie schildering.

De schildering van het kwelderlandschap met enkele bewoners: ree, reiger en (vanaf de Romeinse tijd) kippen.

Vrijwilligers van het museum - meest studenten of voormalige studenten van het Van Hall-instituut in Leeuwarden - gaven de kinderen een stempelkaart, waarmee zij door de tentoonstelling gingen. Ze moesten allerlei dingen doen die kinderen in de terpentijd ook deden en objecten in de tentoonstelling opsporen die er in de terpentijd nog niet waren. Voorbeelden van deze laatste categorie waren een plastic emmer en een fiets tegen een gereconstrueerd terpenhuis.

De eerste opdracht was het schaatsen op koeienbotten. Het eerste weekend legde Axel Heinze, lid van onze vereniging, uit hoe dat schaatsen ging. Bij gebrek aan ijs, schaatsten de kinderen op een houten plaat. Op de andere dagen bonden de vrijwilligers van het museum de kinderen de schaatsen onder.

Axel Heinze bindt in terpenkleding kinderen de schaatsen onder.

De volgende opdracht was het hengelen van vissen met een magneetje, en het determineren van de vissen aan de hand van voorbeelden aan de muur. De vissoorten in de 'priel' waren soorten die regelmatig in terplagen worden gevonden: o.a. paling, schol, kabeljauw, geep. Daarna kwam het zelf opgraven van archeologische vondsten aan bot. Deze waren verborgen in een zandbak. De kinderen hadden er veel plezier in de vondsten in het zand te zoeken en ze te determineren met de voorbeelden aan de muur. Hier hing ook een monitor waarop de paleogeografische reconstructies van Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland van Peter Vos en Egge Knol werden getoond. Als ook deze opdracht klaar was, hadden ze al drie stempels verdiend.

Een meisje heeft een platvis aan de haak geslagen (foto Petra van der Tuin, Natuurmuseum Fryslân).

De volgende opdracht voerden de kinderen uit bij de stand van de vereniging. Hier ging het erom een aantal objecten in de juiste tijdsvolgorde te plaatsen, zoals een pot uit de ijzertijd, een schoen uit de Romeinse tijd, een benen schaats, een oeros en de fibula uit Wijnaldum. Als alle kaartjes in de juiste volgorde stonden, verschenen op de achterkant twee benen glissen en kregen de kinderen ook hier een stempel.

Veel Friese kinderen bleken de fibula van Wijnaldum te kennen en sommigen hadden hem dezelfde of de vorige dag in het Fries Museum gezien! Heel wat kinderen bleken op een terp te wonen. De meesten wisten wel dat die waren opgebouwd uit plaggen en afval. Maar dat de

verhogingen dienden om je huis droog te houden, omdat de zee nog binnen kon komen, bleken de meesten niet te weten. Hopelijk hebben we iets aan kennis kunnen overdragen.

De stand van de vereniging was versierd met de nieuwe banners van de vereniging . We voorzagen de (groot)ouders van een flyer en andere informatie. Bij de vitrines met voorwerpen en de veldfoto's van de opgraving Oldehoofsterkerkhof stonden de nieuwe beachvlaggen van de vereniging .

Gertie Bergsma in actie in onze stand; op de achtergrond een banner van de vereniging.

Klaas Tiemersma en een jeugdige bezoeker met een van de beachvlaggen; op de achtergrond een deel van een foto van een profiel op de opgraving Oldehoofsterkerkhof.

Het determineren van een aantal opgezette dieren in de stand van Natuurmuseum was de volgende opdracht. De kinderen konden zich hier aanmelden voor de jeugdclub Oerrr! van Natuurmonumenten. Daarnaast had een stagiair van het Van Hall-instituut in een aquarium een terp in een kweldergraslandschap gebouwd, waarin het water de eb en vloed-beweging maakte. Zo konden kinderen zien dat het landschap rond de terp af en toe onder water stond. De preparateurs van het museum voerden hun werkzaamheden voor iedereen te zien in het atrium uit.

Workshops

In een zaaltje boven in het museum werden workshops gegeven: leden van de vereniging en een masterstudent van de opleiding archeologie van de Rijksuniversiteit, stagiair bij deze tentoonstelling, gaven hier korte lezingen over archeologie en over het leven op de terpen. Naast de lezingen werden nog andere workshops en demonstraties gegeven, zoals het spinnen en weven van wol, wol vilten, het naaien van leer, vlechten en het oppiepen van munten en andere metaalvondsten met de metaaldetector.

Bouwplaat

Als alle opdrachten waren uitgevoerd en alle stempels binnen waren, kregen de kinderen een bouw- en kleurplaat van een terpenhuis met een aantal bewoners en wat vee. De vereniging liet deze bouwplaat voor educatieve doeleinden, waaronder deze tentoonstelling, maken. Hij ligt ook, met de flyer, bij de archeologische steunpunten van Friesland en Groningen.

Yvonne Ording legt bezoekers uit hoe in de terper tijd met een staand weefgetouw werd geweven (foto Petra van der Tuin, Natuurmuseum Fryslân).

Tot besluit

De tentoonstelling werd in twee weken door 6100 kinderen en hun begeleiders bezocht, een aantal dat ook het Natuurmuseum tevreden stelde. De meeste bezoekers kwamen uit Friesland, maar ook de Groningers en Drenten waren goed vertegenwoordigd. Er kwamen ook kinderen uit andere provincies, soms terwijl zij bij hun Friese grootouders logeerden. De tentoonstelling kon alleen slagen dankzij de subsidiënten en de vele vrijwilligers van het Natuurmuseum, het Wierdenlandmuseum in Ezinge en onze vereniging. Lars Jetten, de stagiair van de Rijksuniversiteit Groningen, maakte een leuk filmpje over de tentoonstelling <https://youtu.be/VWDExXp5ucM>. De vereniging heeft er vertrouwen in dat de kennis over het leven op terpen en wierden in de periode vóór de bedijking van het kwelderlandschap onder deze kinderen en hun begeleiders is toegenomen.

Wietske Prummel

De piramidale knop van Ezinge. foto Groninger Museum

Na vijftig jaar terug in Groningen - De knop van Ezinge

In 1966 werd een bruikleen aan het Groninger Museum teruggevraagd. Dat gebeurt vaker, een bruikleen is ten slotte altijd opeisbaar. Het vertrek van de zeer fraaie en unieke zwaardknop van Ezinge vormde echter een gevoelig verlies, aldus het jaarverslag van het Groninger Museum.¹ Het stuk was eigendom van de heer S.S. Mensonides uit Warffum die een grote verzameling wierde-oudheden bijeenbracht en van 1942 tot zijn dood in 1977 bestuurslid was van de Vereniging voor terpenonderzoek. Met dank aan de BankGiro Loterij heeft het Groninger Museum de knop in 2016 kunnen aankopen. Alle reden om hier op deze bijzondere zwaardknop en de activiteiten van Mensonides in te gaan.

De verzamelaar

De knop is afkomstig uit de collectie van Sijbren Sjoerd Mensonides (Bolsward 1892 – Sneek 1977). Hij groeide op in Friesland waar hij goed bekend werd met de afgravingen van de terpen. In 1930 werd hij leraar Nederlands en geschiedenis en later directeur van de Rijks HBS in Warffum.² In 1939 schreef hij een boekje over het Wilhelmus en in 1953 was hij redacteur van het eerste boerderijenboek in de provincie Groningen, dat van de Noorder afdeling.³ In Friesland hield Mensonides zich al bezig met het verzamelen van terpoudheden. In Groningen ging hij daar mee door. Tot in de jaren dertig werd nog volop in wierden gegraven. Zowel het Fries als het Groninger Museum verzamelde vondsten uit deze afgravingen, maar ook voor particulieren was er nog alle kans om oudheden te verzamelen. De collectie Mensonides kent ruim 750 voorwerpen uit 32 Groninger en 35 Friese wierden, alsmede uit vier plaatsen in Drenthe en enkele Romeinse voorwerpen uit Valkenburg en Vechten.

Mensonides, in 1973 in zijn woonkamer in Warffum

¹ Harsema 1967b, 12.

² Polman en Mensonides 1948; P. Hopma Zijlema e.a. 1953.

³ Mensonides 1939.

Mensonides werd in 1942 bestuurslid van de Vereniging voor terpenonderzoek. In 1954 stelde hij in Kubaard een eigen perceel van de terp beschikbaar voor een proefonderzoek onder leiding van Professor Van Giffen. De Vereniging voor Terpenonderzoek had daarvoor jaren in Valkenburg gegraven en wilde terug naar het eigenlijke onderzoek van terpen, en wel in Friesland. Voor de oorlog lag de nadruk op onderzoek in Groningen, nu wilde de 70-jarige Van Giffen nog graag in Friesland graven. De resultaten van Kubaard vielen wel wat tegen.⁴

In 1955 werden meerdere voorwerpen, waaronder de vergulde knop uit Ezinge en twee alsengemmen, door Mensonides in bruikleen gegeven aan het Groninger Museum.⁵ In 1957 publiceerde hij over de wierden in Winsum, een jaar later beschreef hij zijn Merovingische zwaardknop en in 1962 beschreef hij de wierden en vondsten uit de gemeente Loppersum.⁶ Al deze publicaties waren geïllustreerd met afbeeldingen van voorwerpen uit zijn eigen verzameling.

In 1959 richtte Mensonides samen met J.H. Keijzer een studiegroep van de Vereniging voor Terpenonderzoek op. Jarenlang -tot het seizoen 1973/74- organiseerde deze studiegroep in de wintermaanden voordrachten, die doorgaans op het Biologisch Archaeologisch Instituut werden gehouden. Mensonides was voorzitter en grote gangmaker van deze studiegroep.

Mensonides bleef een verzamelaar. Met het stilleggen van de commerciële exploitatie van de wierden was een belangrijke bron van voorwerpen opgedroogd. Net als het Fries Museum en het Admiraliteitshuis in Dokkum kon Mensonides de verleiding niet weerstaan om via terpschipper Romke de Jong oudheden te kopen van been en zilver, die bij nadere beschouwing vals bleken te zijn.⁷

In 1964 heeft de toenmalige conservator archeologie van het Groninger Museum, Drs. W.A. van Es, de gehele verzameling van Mensonides beschreven. De twee kaartenbakken bevinden zich nog altijd in de documentatie van het Groninger Museum.

In 1966 zegde Mensonides zijn bruikleen aan het Groninger Museum op. Een jaar later was er een ongelukkige affaire. Bij werkzaamheden aan de IJsbaan in Rasquert werd een vroegmiddeleeuwse grafurn gevonden die door Mensonides werd aangekocht. Pas later stelde hij de jonge conservatoren van het Groninger Museum in kennis van de vondst. Hierdoor was kostbare tijd voor waarnemingen verloren gegaan. Later werden toch nog enige andere vondsten door de archeologen veilig gesteld, maar het kwam de verhoudingen niet ten goede.⁸ Ondertussen was Mensonides vanaf 1959 ook in Warffum actief geworden voor het openluchtmuseum 'Het Hoogeland'. Hij was een van de grondleggers en de eerste conservator van het museum, dat in de loop van de jaren zestig en zeventig uitgroeide tot een prachtig museum over het Noord-Groninger dorpsleven van de late achttiende tot de vroege twintigste eeuw. Mensonides was ook voorzitter van de Culturele Raad Warffum en grondlegger van de manifestatie *Op Roakeldais*. Geen wonder dat zijn inzet voor de gemeenschap werd beloond met de onderscheiding *Ridder in de orde van Oranje-Nassau*. Rond 1972 verhuisde hij naar een bejaardencentrum in Sneek waar hij in 1977 op de leeftijd van 84 jaar overleed. Mensonides werd begraven in Goëngarijp.⁹

Hoewel Mensonides conservator Van Es had voorgehouden dat hij zijn verzameling zou nalaten aan het Groninger Museum bleek deze bij zijn dood grotendeels te zijn vermaakt aan museum Het Hoogeland.¹⁰

Hierbij was ook een handgreep van een walvisbenen weefzwaard uit Rasquert met een runeninscriptie. Een zeer bijzonder voorwerp want er zijn maar zeventien voorwerpen met dergelijke inscripties bekend.¹¹

Een aantal belangwekkende en kostbare vondsten bleef nog lang in de familie. Een groot deel hiervan werd in 2012 uit de nalatenschap van zijn dochter geveild. Hierbij waren twee alsengemmen, een deel van de zestiende eeuwse muntschat van Houwerzijl (Zoutkamp) en de nodige valse voorwerpen uit de zogenaamde Vikingschat van Winsum.¹² Het Groninger Museum verwierf de Alsengemme van Lutje Saaksum. Het exemplaar uit Warffum werd door een particulier gekocht.¹³

De vergulde knop uit Ezinge was sinds 1993 door bemiddeling van Jan Zijlstra in bruikleen bij het Fries Museum, waar bekend was dat het Groninger Museum hem bij gelegenheid graag wilde verwerven.

⁴ *Leeuwarder Courant* 5 september 1955.

⁵ Glasbergen 1956, 23.

⁶ Mensonides 1957, 1958 en 1962.

⁷ Elzinga 1975. Mensonides wordt in dit artikel aangeduid als C. *Leeuwarder Courant* 8 mei 1973; *Nieuwsblad van het Noorden* 3 mei 1972; 24 februari 2012. *Leeuwarder Courant* 17 mei 1975.

⁸ Boersma 1967; Harsema 1967a.

⁹ *Nieuwsblad van het Noorden* 5 juli 1977.

¹⁰ A. Runhardt 1989.

¹¹ Looijenga 2003, hoofdstuk 9.

¹² *Nieuwsblad van het Noorden* 24 februari 2002.

¹³ Veilinghuis Omnia Kunst & Antiekveiling nummer 86, Kolham, kavels 344370, 834. *Leeuwarder Courant* 21 februari 2012; *Dagblad van het Noorden* 21 februari 2012; *Collect Kunst & Antiek Journaal* 17(3), 101 (april 2012); Knol 2012.

De Collectie
Mensonides in het
Openluchtmuseum
Het Hoogeland,
Warffum.
foto Geert Job
Sevink

De knop

Ezinge is internationaal bekend geworden door de opgravingen van de Terpenvereniging onder leiding van Prof. dr. A.E. van Giffen in de jaren dertig. Minder bekend is dat deze opgraving een onderbreking was van de commerciële exploitatie van de wierde. In de jaren twintig was een groot deel aan de westkant afgegraven zonder archeologisch toezicht. Wel had Van Giffen daar enkele profielen laten tekenen. Van 1932 tot 1934 vonden de beroemde opgravingen plaats in het hart van de wierde, tegen het kerkhof aan. Daarna werd de wierde nog verder afgegraven op commerciële basis. Daarbij kwamen ook bijzonderheden tevoorschijn. In 1939 werd veertig meter ten noordoosten van de kerk de vergulde knop gevonden. De vinder verkocht hem aan verzamelaar S.S. Mensonides uit Warffum.

Beschrijving van de knop

De holle knop weegt 14,2 gram en heeft de vorm van een piramide met een grondvlak van 2,6 bij 2,6 cm met een hoogte van 1,8 cm. De knop bestaat uit een goudlaag op een koperen kern. Hierop is in goud een aantal cellen voor edelstenen aangebracht, waarna de omringende ruimte is opgevuld met een filigrein versiering. Op elke zijde is een gestileerde stierenkop te zien. De centrale cel van deze vier koppen is helaas leeg, maar zal een edelsteen hebben bevat. Een aantal cellen bevat nog het oorspronkelijke almandijn. Dit almandijn werd destijds vanuit India of Sri Lanka naar Europa verhandeld. Het komt in de Merovingische tijd veel voor, maar is altijd verwerkt in kostbare voorwerpen.¹⁴ Zo komt het bijvoorbeeld ook voor in de beroemde fibula van Wijndaldum. De meeste cellen van de knop van Ezinge zijn echter leeg.

Gelet op vergelijkbare vondsten dateert de knop uit de periode 590-640 AD.¹⁵ Ondanks het ontbreken van een deel van de stenen is het een buitengewoon fraai en bovendien een extreem zeldzaam voorwerp.¹⁶ De knop werd gebruikt om een zwaardschede aan een riem te bevestigen. De uitvoering van dit soort knoppen kon variëren. Uit de provincie Fryslân zijn zeven van dergelijke knoppen bekend, waaronder uit Dongjum twee zilveren knoppen met inlegwerk.¹⁷ In Katwijk werden twee bronzen knoppen gevonden.¹⁸ In Groningen is het exemplaar van Ezinge tot nu toe de enige.

De betekenis van de knop destijds

In de zesde en zevende eeuw circuleerden goud en gouden, of met goud versierde, voorwerpen vooral in de elitekringen van de samenleving. Nicolay heeft een uitvoerige inventarisatie van dergelijke voorwerpen langs de Nederlandse kust gemaakt.¹⁹ Hieruit blijkt dat met name in Westergo een concentratie van dergelijk goud

¹⁴ Jssennagger e.a., 2013.

¹⁵ Mededeling dr. J.A.W. Nicolay, Groninger Instituut voor Archeologie.

¹⁶ Mensonides 1955; Karras 1985; Nicolay 2014, 93-94, fig. 4.37.

¹⁷ Lugthart 2009 nr.4; Nicolay 2014, 93.

¹⁸ Knol 2008, afb. 14.17.

¹⁹ Boeles 1951; Knol 1993, tabel 21; Nicolay 2014 hoofdstuk 4.

aanwezig is. In Groningen is veel minder gevonden. Het meeste nog in West Groningen. In Ezinge kan naast de knop nog gewezen worden op twee gouden solidi, de een geslagen tijdens de regering van Valentinianus (364-367 AD) en de ander tijdens de regering van keizer Arcadius (394-402 AD). Beiden werden kort na de opgraving gevonden en door het Groninger Museum aangekocht²⁰ van de heer J.A. Brongers uit Groningen, die vroeger de Boikemaheerd had bewoond en in Ezinge nog vele contacten had.²¹ De munten zijn vermoedelijk na de wetenschappelijke opgraving gevonden in dezelfde hoek van de wierde als de gouden knop. De munten kunnen goed enige tijd, zelfs ruim een eeuw, gecirculeerd hebben in het noorden alvorens in Ezinge in de grond te verdwijnen. Vierde-eeuwse munten zijn bepaald niet onbekend in vroegmiddeleeuwse schatten in Noord-Nederland, zoals bijvoorbeeld de schat van Midlum. De munten kunnen derhalve uit dezelfde kring komen als de knop. Het is zelfs denkbaar dat knop en munten, volgens overlevering niet in hetzelfde jaar gevonden, toch tot dezelfde vondst behoorden. Maar zekerheid is hierover niet te krijgen.

In de omgeving van Ezinge is meer goud uit de zevende eeuw bekend. Uit Wierum komt een niervormige hanger en uit Krassum zeven plaatjes van goud. Mogelijk vormden zij het beslag van een hoorn of iets anders. Slechts twee plaatjes bleven bewaard. De overige vijf werden verwerkt tot een armband voor de dochter van de boer van de wierde. De opeenvolgende conservatoren archeologie van het Groninger Museum hoopten tot nu toe tevergeefs dat deze armband ooit nog eens zou opduiken. In Antum kwamen enkele zevende eeuwse tremissen tevoorschijn.²²

De verspreiding van het goud in West-Groningen in de zevende eeuw wijst er op dat in Ezinge een belangrijke heerser zat, mogelijk ontving hij het goud van nog gewichtiger collega's in Oostergo of zelfs in Westergo. Helaas kunnen we aan deze figuren geen naam verbinden.

Zwaardknoppen met goud en inlegwerk zijn vooral in Engeland bekend, maar ook daar zeldzaam. Ze worden in verband gebracht met koninklijke kringen. Twee zijn gevonden in het beroemde en kostbare grafmonument van Sutton Hoo. In de spectaculaire schat van Staffordshire (2009) zaten tien exemplaren te midden van 3500 voorwerpen, die samen ruim vijf kilo goud en een kleine 1500 gram zilver vertegenwoordigen.²³ Het belang van de vondst van Ezinge voor de Nederlandse en internationale archeologie is door de vondst van Staffordshire alleen maar groter geworden.

De betekenis van de knop in onze tijd

De knop kwam in 1955 als bruikleen in het Groninger Museum en kreeg drie jaar later bekendheid door een publicatie in de *Groningse Volksalmanak 1958*. Een jaar later was het stuk in Leeuwarden en Den Haag te zien op de spraakmakende tentoonstelling *Van Friezen, Franken en Saksen*. De zwaardknop is door diverse publicaties van internationaal bekende geleerden zoals Mitford, Vierck en Nicolay internationaal bekend en is meerdere malen onderdeel geweest van een internationaal reizende tentoonstelling, waaronder *Friezen, Saksen, Denen* (1996) en *Koningen van de Noordzee* (2002).²⁴ De knop was te zien in het Groninger Museum bij *Het verdrongen land is vruchtbaar* (2013), in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden bij *Gouden Middeleeuwen* (2014) en in het Fries Museum bij *Superterpen (2005-2009)* en *Goud, gevonden schatten uit de middeleeuwen (2015-2016)*.²⁵ Kortom de knop is bepaald geen onbekende onder de liefhebbers van Merovingisch goud. Het stuk is zonder meer een van de topstukken uit onze provincie. Met dank aan de BankGiro Loterij was het Groninger Museum dit jaar in staat het stuk te verwerven. Na de expositie *Goud* in het Fries Museum keert het stuk terug naar Groningen.²⁶ In het Groninger Museum zal de knop een plaats krijgen in de tijdlijn van de presentatie 'De Collectie' en is daar permanent te zien voor de bezoekers.

Egge Knol, Groninger Museum

²⁰ Knol, 2014.

²¹ R.A. Brongers en J.A. Brongers (red.), Brongers geboek. Tubbergen/Amersfoort (1998), 268-269.

²² Nicolay 2014, fig. 4.17, 4.24; Groninger Museum 1926-07-0006; 2003-05-0001; 2003-05-0002.

²³ Bruce Mitford 1974, plate 86-87; Leahy & Bland 2009, 34 & 44.

²⁴ Vierck 1974; Karras 1985; Döring e.a. 1996, cat.nr. 86; Kramer e.a. 2003, cat.nr. 108.

²⁵ N. IJssennagger & G. Kliksters, 2016: Goud, gevonden schatten uit de Middeleeuwen. Leeuwarden.

²⁶ De auteur dankt voor hun adviezen Jan Zijlstra, Leeuwarden, Drs. Jaap Polak, Amsterdam, Dr. Tim Pestell, Norfolk Museums & Archaeological Services, dr. J.A.W. Nicolay, Groninger Instituut voor Archeologie, Drs. Evert Kramer, voorheen Fries Museum, Nelleke L. IJssennagger MA, Fries Museum, Dr. Kent Andersson, Historiska Museet Stockholm en Dr. Barry Ager, voorheen British Museum Londen,

Literatuur bij Egge Knol, E., 2016; Na vijftig jaar terug in Groningen: de knop van Ezinge. Van wierden en terpen. Nieuwsbrief van de Vereniging voor Terpenonderzoek 21 (oktober 2016), 9-12.

- Bruce Mitford, R.L.S., 1974: *Aspects of Anglo-Saxon archaeology, Sutton Hoo and other discoveries*, London, plate 86 g-h.
- Boeles, P.C.J.A., 1951: *Friesland tot de elfde eeuw*. Den Haag.
- Boersma, J.W., 1967: Rasquert, gem. Baflo. *Archeologisch Nieuws in Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 1967, 69.
- Döring, J., e.a. 1996: *Friezen, Saksen, Denen – Culturen aan de Noordzee*. Leeuwarden.
- Elzinga, G., 1975: Rondom de "Vikingschat van Winsum" *De Vrije Fries* 55, 82-122.
- Glasbergen, 1956: Verslag van de conservator van de archeologische afdeling. *Jaarverslag Groninger Museum 1955*, 18-27.
- Harsema, O.H., 1967a: Raskwerd, gem. Baflo *Archeologisch Nieuws in Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 1967, 55 en 89.
- Harsema, O.H., 1967b: Verslag van de conservators van de archeologische afdeling. *Jaarverslag Groninger Museum 1966*, 12-22.
- Harsema, O.H. & J.W. Boersma, 1968: Verslag van de conservators van de archeologische afdeling. *Jaarverslag Groninger Museum 1967*, 16-24.
- P. Hopma Zijlema e.a. (red.) 1953: *De Noorder Afdeling van de Groninger Maatschappij van Landbouw 1852-1952*. Winschoten.
- IJssennagger e.a., 2013: Van Wijnaldum tot Maastricht *Madoc* 27 (2), 78-86.
- Karras, R.M., 1985: Seventh-Century Jewellery from Frisia: A Re-Examination. *Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History* 4, 159-177.
- Knol, E., 1993: *De Noordnederlandse kustlanden in de vroege middeleeuwen*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.
- Knol, E., 2008: Metaal uit de vroege middeleeuwen in Katwijk-De Zanderij, in H.M. van der Velde (ed.) *Cananefaten en Friezen aan de monding van de Rijn, Tien jaar archeologisch onderzoek op de Zanderij-Westerbaan te Katwijk (1996-2006)*. [ADC-monografie 5/ ADC Rapport 1456] Amersfoort, 295-310.
- Knol, E., 2012: Tweede alsengemme voor Groninger Museum. *Nieuwsbrief Vereniging voor Terpenonderzoek* 17, 11.
- Knol, E. 2014: Ezinge: metaal uit een opgraving zonder detector. In: A. Nieuwhof (red.), *En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 96), Groningen, 187-206.
- Kramer, E., I. Stoumann & A. Greg (red.), 2003: *Koningen van de Noordzee 250-850*. Assen-Groningen.
- Leahy, K., & R. Bland 2009: *The Staffordshire hoard*. London.
- Looijenga, T., 2003: *Texts and Contexts of the Oldest Runic Inscriptions*. Leiden.
- Lughthart, G., 2009: De top 10 en het kipevelmoment van Wijtse Tjepkema. *Detector Magazine* 106. 28-30.
- Mensonides, S.S., 1939: *Het Wilhelmus naar de uitgave van het Geuzenliedboek van 1581*. Groningen-Batavia. 1-31. Een tweede druk in 1940.
- Mensonides, S.S., 1957: Winsum in de pre-en vroeg historische terpentijd. In *Winsums verleden*. Groningen-Djakarta. 1-28 + plaat I-XXII.
- Mensonides, S.S., 1958: Een 7^e -eeuws gouden sieraad uit de dorpswierde van Ezinge. *Groningse Volksalmanak* 1958, 117-124.
- Mensonides, S.S., 1962: Loppersum in de pre- en vroeg historische tijd. In J.E. Muntinga & G.A. Brongers (red.) *Bijdragen tot de kennis van de gemeente Loppersum*, Loppersum, 19-50.
- Nicolay, J.A.W., 2014: *The splendour of power. Early Medieval Kingship and the use of gold and silver in the southern North Sea area (5th to 7th century AD)*. Groningen.
- Polman, M.A. & S.S. Mensonides, 1948: *Gedenkboek RHBS Warffum*. Warffum.
- Runhardt, A., 1989: *De collectie Mensonides, archeologische vondsten in en rond de terp van Warffum. Van Friezen, Franken en Saksen*. Tentoonstelling Fries Museum / Haags Gemeentemuseum. Leeuwarden-Den Haag 1959, cat.nr. 15c.
- Ufkes, A., 1991-92: Nieuwe gegevens betreffende de muntvondst van Midlum van 1925. *Palaeohistoria* 33-34, 299-309.
- Vierck, H., 1974: Werke des Eligius, in G. Kossack & G. Ulbert (eds.), *Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie, Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag*, München, II, 309-80 (348 & Taf. 30.2).

De Feestelijke Algemene Ledenvergadering in beeld

Niet alles werd op foto vastgelegd tijdens de Feestelijke Algemene Ledenvergadering van de Vereniging, afgelopen 28 mei. Zo vond Ernst Taayke een gehalveerd brilmontuur op het voormalige opgravingsterrein van Heveskesklooster (datering: jaren 1980?) en werd de touringbus onderweg naar Wierhuizen getrakteerd op een bierdouche door een lokaal beker winnend voetbalteam. Veel andere momenten staan wél op de foto: een impressie door Gerhard Bakker en Johan van Gent.

Jubileumboek

In november zal een jubileumboek verschijnen ter ere van het honderdjarig bestaan van de vereniging. Het belooft een schitterend boek te worden met bijdragen van oude rotten, jonge honden, professionals en amateurs. De drie hoofdthema's van het boek zijn: De geschiedenis van het terpenonderzoek, de bewoningsgeschiedenis van het terpengebied en materiaalstudies.

Voor leden van de Vereniging voor Terpenonderzoek is het boek natuurlijk gratis.

Aldwin Wals (AWN) tijdens de openingshandeling (foto M. Rooke)

Detectorvondsten in Warffum

Met ingang van dit voorjaar zijn de AWN-Noord en openluchtmuseum Het Hoogeland in Warffum gestart met een nieuwe samenwerking. De archeologische presentatie van het museum is uitgebreid met een wisselvitrine waarin detectoramateurs recente vondsten exposeren. De vitrine zal jaarlijks en in onderling overleg opnieuw worden ingericht. Voor de detectoramateurs in het gebied is de samenwerking een mogelijkheid om hun vondsten aan een groter publiek te tonen. Op 29 april vond de eerste ingebruikname van de vitrine plaats.

In 2016 is het thema van de wisselexpositie: kledingaccessoires uit het Noordelijk kustgebied.

Activiteitenverslag Vereniging voor Terpenonderzoek 2015

2015 was een goed jaar voor het terpenonderzoek. Verschillende langlopende projecten werden voltooid. In juni promoveerden zowel Annet Nieuwhof als Peter Vos. Het proefschrift van Annet Nieuwhof: *Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC – AD 300*, handelt over de herkenning en interpretatie van de restanten van rituelen in het terpengebied. Het proefschrift van Peter Vos, *Origin of the Dutch coastal landscape*, gaat over de geologie en ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse kust, waaronder het terpen- en wierdengebied. De publicatie van deze beide proefschriften werd gesubsidieerd door de Vereniging. De leden kunnen de boeken aanschaffen met een aantrekkelijke korting.

Op vrijdag 6 november werd het gerestaureerde zodenhuis in Firdgum geopend. Bij deze gelegenheid werd ook het boek 'Het zodenhuis van Firdgum. Middeleeuwse boerderijbouw in het Friese kustgebied tussen 400 en 1300', geschreven door Daniël Postma, gepresenteerd. Zijn onderzoek werd door de vereniging gesubsidieerd. Ook dit boek kon door de leden met korting worden aangeschaft.

In januari 2016 verschijnt nog een langverwacht boek: het verslag over het steilkantonderzoek dat in 2009 werd uitgevoerd in Achlum (Fr.). Het werd uitgegeven in de serie Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek (nr. 97, met datering 2015). Dankzij subsidies van de Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie en van de Ottema-Kingma-Stichting kon deze uitgave geheel in kleur verschijnen.

De samenwerking tussen de noordelijke archeologische verenigingen (De Vereniging voor Terpenonderzoek, het Argeologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy, de Drents Prehistorische Vereniging en de AWN-Vereniging van Vrijwilligers in de Archeologie) kwam dit jaar tot uiting in een gezamenlijke lezingenmiddag, op uitnodiging van het Noordelijk Archeologisch Depot gehouden in Nuis op 14 februari. De middag werd druk bezocht en verdient zeker een vervolg.

Op 13 juni werd een Algemene Ledenvergadering gehouden in het Bezoekerscentrum te Hegebeintum. Na het officiële gedeelte waren er twee lezingen: Egge Knol vertelde over het vroegmiddeleeuwse grafveld dat (min of meer) is opgegraven in Hegebeintum tijdens de afgravingen in het begin van de vorige eeuw. Hoewel de gegevens lang niet volledig zijn, kan het grafveld toch vrij goed worden gereconstrueerd. Het onderwerp van de

lezing van Annet Nieuwhof was het gebruik van menselijke resten in het terpengebied tijdens de ijzertijd en de Romeinse tijd, een van de onderwerpen in haar proefschrift. Na afloop gaf Gerhard Bakker een toelichting op de werkzaamheden ten behoeve van de fundering van de kerktoren van Hegebeintum. Het archeologisch onderzoek dat gepaard gaat met deze ingreep wordt door de vereniging gesubsidieerd in de vorm van twee C14-dateringen. Bovendien zijn er plannen om de resultaten van het onderzoek te publiceren in een komend Jaarverslag.

De 20ste Nieuwsbrief verscheen in augustus, onder een nieuwe redactie bestaande uit Michiel Rooke en Arjan Hullegie.

Uitnodigingen voor open dagen worden niet meer per brief verstuurd. In plaats daarvan worden aankondigingen van open dagen, lezingen en andere aankondigingen per mail rondgestuurd aan de leden. De vele positieve reacties maken duidelijk dat dit Verenigingsnieuws door de leden wordt gewaardeerd.

In 2015 werd begonnen met de voorbereidingen van de viering van het 100-jarig jubileum van de Vereniging in 2016: het aanvragen van subsidies en het nadenken over een tentoonstelling en andere activiteiten. Het is een goede gelegenheid, niet alleen om het werk van de Vereniging, maar ook de bijzondere archeologie van het terpen- en wierdengebied, voor het voetlicht te brengen.

Het aantal leden vertoonde wederom een lichte stijging, van 235 op 1 januari tot 255 op 31 december 2015.

Het bestuur bestond in 2015 uit: Egge Knol (voorzitter), Wietske Prummel (penningmeester), Annet Nieuwhof (secretaris), en Jelle Arjaans, Gerhard Bakker, Steven Jongma, Michiel Rooke en Sarah Zandboer (leden).

De Secretaris, Annet Nieuwhof

VERENIGINGSWINKEL 2016

Leden van de vereniging kunnen onderstaande publicaties met korting aanschaffen. Niet-leden kunnen de publicaties ook bestellen, maar betalen iets meer.

Jaarverslagen

- Jaarverslag 2, 1917-1918, met Van Giffen's verslag over de opgraving in Wierhuizen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet leden 15 euro.
- Jaarverslag 3-4, 1919-1920, Van Giffen: verslag over de opgraving het het Karolingische grafveld te Godlinze. Prijs voor leden 10 euro; voor niet leden 15 euro.
- Jaarverslag 7/8, 1922-1924, met o.a. de opgraving te Hatsum (Friesland). Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 25-28, 1941-1944, 3 delen (met platen), o.a. Valkenburg (Zuid-Holland) en een artikel van Glasbergen over *terra sigillata* in Groningen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 29-32, 1945-1948, 2 delen (met platen), over 'inheemse en Romeinse terpen': Ezinge, Utrecht, Valkenburg (Zuid-Holland) en Vechten. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 33-37, 1949-1953, 3 delen (met platen), o.a. over Valkenburg (Zuid-Holland) en Deinum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 51, 1969, 50 jaar terpenonderzoek. Prijs voor leden 4 euro; voor niet leden 5 euro.
- Jaarverslag 66-72, 1982-1988, o.a. een artikel van De Langen en Waterbolk over Ezinge, verder Leeuwarden en Kimsward. Prijs voor leden 10 euro, voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 73-74, 1989-1990, themanummer over het grafveld Oosterbeintum. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 75, 1991, 75 jaar terpenonderzoek; diverse artikelen. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 76-82, 1992-1998, o.a. artikel van Bazelmans over het laat-Romeinse bewoningshaat en van Heinze over vondsten op het Ostfriesische Watt. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.

- Jaarverslag 83-90, 1999-2006, o.a. artikelen over Hoxwier bij Mantgum, kokkels en vroeg-middeleeuwse grafvelden. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 14 euro.
- Jaarverslag 91, 2007, themanummer over de opgraving in wierde Englum. Prijs voor leden 13,50 euro; voor niet-leden 17 euro.
- Jaarverslag 92, 2008, themanummer over de wierde Dorkwerd. Prijs voor leden 13 euro; voor niet leden 19,50 euro.
- Jaarverslag 93, 2010, o.a. artikelen over het gebruik van zoden en over het begin van het wierdenonderzoek. Prijs voor leden 11 euro; voor niet-leden 15 euro.
- Jaarverslag 94, 2011, over ijzertijdkrallen. Prijs voor leden 6,50 euro; voor niet-leden 9,50 euro.
- Jaarverslag 96, 2014, themanummer: *En dan in hun geheel. De vondsten uit de opgravingen in de wierde Ezinge*. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.
- Jaarverslag 97, 2015, themanummer: *Graven aan de voet van de Achlumer dorpsterp. Archeologische sporen rondom een terpnederzetting*. Prijs voor leden 16 euro; voor niet-leden 25 euro.

Andere publicaties

M. Miedema, 2000. West-Fivelingo 600 v.Chr.-1900 n.Chr. Archeologische kartering en beschrijving van 2500 jaar bewoning in Midden-Groningen. Overdruk van een artikel uit *Palaeohistoria* 41/42: 237-443. Losbladig. Prijs voor leden 10 euro; voor niet-leden 15 euro.

A. Nieuwhof (red.), 2006. De Wierde Wierum (Provincie Groningen), een archeologisch steilkantonderzoek. Prijs €10 voor leden, €15 voor niet-leden.

D.A. Gerrets, 2010: Op de grens van land en water. Dynamiek van landschap en samenleving in Frisia gedurende de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd. Groningen Archaeological Studies 13. 249 pagina's, zwart-wit met enkele kleurenpagina's; met CD-Rom. Prijs voor leden: € 25,50; winkelprijs € 39,75 (www.barkhuis.nl).

P.C. Vos, 2015: Origin of the Dutch coastal landscape. Long-term landscape evolution of the Netherlands during the Holocene, described and visualized in national, regional and local palaeo-geographical map series. Ruim 400 pagina's, full-colour, hardcover. Prijs voor leden 58 euro; winkelprijs € 74,95 (www.barkhuis.nl).

A. Nieuwhof, 2015: Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC – AD 300. Groningen Archaeological Studies 29. 448 pagina's, zwartwit geïllustreerd, hardcover. Prijs voor leden 35 euro; winkelprijs € 63,60 (www.barkhuis.nl).

Portokosten zijn voor rekening van de koper.

Te bestellen bij de secretaris: a.nieuwhof@rug.nl. Of per post: p/a GIA, Poststraat 6, 9712 ER Groningen.

Postadres

Vereniging voor Terpenonderzoek
Poststraat 6
9712 ER Groningen

Website

www.terpenonderzoek.nl

De Vereniging voor Terpenonderzoek heeft als doelstelling het bevorderen van het archeologisch onderzoek naar de activiteiten van de bewoners van de kwelders langs de Waddenzee. De vereniging subsidieert wetenschappelijke publicaties, waaronder dissertaties, verstrekt incidenteel kleine bijdragen in de kosten van wetenschappelijk onderzoek en geeft twee tijdschriften uit. Voor de leden worden studiebijeenkomsten en excursies naar opgravingen en tentoonstellingen georganiseerd. Waar mogelijk draagt de vereniging bij aan de bescherming en het behoud van wierden en terpen en hun landschappelijke context.

indien onbestelbaar retour: Poststraat 6, 9712 ER Groningen